

Kovács Balázs

KÜLFÖLDRŐL SZÁRMAZÓ VALLÁSOS IRODALOM
BORBÉLY BÉLA VENCSELLŐI LELKIPÁSZTOR ÉLETÉBEN

ELŐSZÓ

Az államszocialista időszak egyházi személyeinek magatartásformái napjainkra már egyre inkább releváns és aktív kutatói területté váltak.¹ A fő ütközőpontot a kérdésben a hatalommal szembeni rezisztencia/rezilencia ellentétpár, valamint azok aktív és passzív mintái adják.² Jelen tanulmány kizárólag a szakirodalom jelenlegi állására szorítkozik e kérdésben, elméleti oldalról nem kíván új aspektust a felszínre hozni.

Köztudott, hogy az 1945 utáni kommunista vezetés egészen 1989-ig ellenséges vagy megtűrt társadalmi szereplőként tekintett a történelmi egyházakra. Mindez súlyosan érintette a vallásos kötetek és folyóiratok kiadását is, jellemzően hiánycikknek számított a hetvenes évekig a Biblia Magyarországon, az egyházi folyóiratokat pedig erősen cenzúrázták. Általánosságban a nem vallásos lapokban nem jelenhetett meg egyházi vonatkozású téma. A nyomdák főképp olyan külföldi köteteket jelentettek meg, amelyek „megfeleltek” a szocialista állam világnézetének. Az ötvenes évekre már olyan helyzet állt elő, hogy a vallásos emberek könyvesboltban vagy könyvtárakban alig jutottak hozzá hitméllyítő tartalomhoz. Ezt a problémát igyekezett tompítani néhány református lelkész Magyarországon, akik külföldi kapcsolataik révén (jellemzően holland, német, svájci és osztrák protestánsok által), illegálisan hozzájutottak vallásos (szép)irodalomhoz. Nyugat-Európában pedig többen felismerték a magyar – és egyben kelet-közép-európai – viszonyokat, és különböző módokon igyekeztek segíteni a hazai protestánsokon.

Az alábbi tanulmány kifejezetten egy nagyobb projekt részeként,³ már készülőfélben lévő disszertáció keretében íródott. Ennek részeként olyan 1945 és 1989 közötti református lelkészeket mutatok be, akik részt vettek egyházi szamizdat létrehozásában és terjesztésében, hozzájárultak külföldi vallásos irodalom beho-

¹ NAGY Károly Zsolt: „A szív teljességéből szól a száj”„,Tikkek és „kacsintások” a (kulturális) ellenállás értelmezésében, in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem*, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019, 273–294.

² KISS Réka: Legális-illegális-félegális. Tiltott és tűrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években: források és megismerés határai, in: Kiss Réka – Lányi Gábor: *HIT 2018*, 239–271.

³ A tanulmány a Nemzeti Emlékezet Bizottsága „Vallásgyakorlás mint kulturális ellenállás” című kutatási együttműködés keretében készült.

zatalához, illetve sokszorosítottak különféle hiterősítő írásokat. Ebből kerül most közlésre egy fejezet, amelyben Borbély Béla néhai vencesellői református lelkész külföldi kapcsolatain keresztül Magyarországra jutott vallásos könyveket és folyóiratokat mutatok be.

BORBÉLY BÉLÁRÓL⁴

Borbély Béla 1916. november 4-én született Hatvanban, a család hetedik gyermekeként. Kitűnő elemi tanulmányai és versenyeken szerzett kiemelkedő eredményei után a hatvani Klebelsberg Gimnáziumba jelentkezett.⁵ A középiskolában a matematika váltott ki benne lelkesedést, életét az 1933-as gödöllői cserkésztalálkozó változtatta meg, ahol megismerkedett a Sallay családdal, a Bethánia mozgalom lelkes tagjaival. Ők hívták meg Abonyba is, ahol barátságot kötött Szikszai Bénivel (később sógorok lettek). A harmincas évek közepétől Borbély is aktív tagja lett a Bethánia mozgalomnak.⁶

A gimnázium után, 1936-ban felvételt nyert a debreceni református teológiára. Az egyetemi évek alatt szoros kapcsolatba került a Vajda családdal, későbbi feleségének szüleivel és testvéreivel. Debrecenben bekapcsolódott a Bethánia munkájába. Eljárt szórványtelepülésekre ígét hirdetni, a „civis város” legszegényebb részein prédikált minden héten. A kápláni vizsgát 1941 őszén tette le, azután került segédlelkésznek Alcsútra.⁷

1941 októberében Szikszai Béni lett a Bethánia főtitkára, Borbély pedig előlépett utazótitkárrá. Az egész országot bejárta, szinte mindenhol tartott prédikációkat. Feladata volt összefogni a mozgalom kisebb egységeit.⁸

1943-ban elvette feleségül Vajda Erzsébetet. Öt gyermekük született, Béla 1944-ben, Zsuzsanna 1946-ban, László 1948-ban, Barnabás 1949-ben, Erzsébet Zsuzsanna 1951-ben. Közülük Zsuzsanna két hónapos korában elhunyt. Borbély Béla és Vajda Erzsébet előbbi haláláig boldog házasságban éltek.⁹

Borbély a második világháborúban táborigyelmeztetőként szolgált főhadnagyi rangban a 102. repülődandárnál.¹⁰ 1944 októberében szabadságolták és hazatért Nyír-

⁴ Borbély Béla életéről l. részletesebben KOVÁCS Balázs: „Nevelhetetlen, magabiztos ember, a tanítások leperegnek róla”. Borbély Béla viszontagságokkal teli élete a Bethánia mozgalomtól a vencesellői parókiáig, 2022, Kézirat.

⁵ SZILVÁSY János (szerk.): *A Hatvani M. Kir. Állami Klebelsberg Kunó Gróf Gimnázium értesítője*, Hatvan, Palásthy Sándor Könyvnyomda, 1936, 58, 60.

⁶ SÍPOS Szabolcs: „Emlékeztek meg a ti előjáróitokról, akik szólottak néktek az Isten beszédét”. *Borbély Béla lelképásztor élete*, Demecser, Titus Hitéleti Alapítvány, Lelki Ébresztő Füzetek II., é. n., 3.

⁷ SÍPOS: *Emlékeztek meg*, 4.

⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) M-37277. „Viktor János” dosszié, 129–130.

⁹ SÍPOS: *Emlékeztek meg*, 5.

¹⁰ Ua.

egyházára. A front közeledtével újra hadba vonult, 1945 elején azonban nyugati hadifogságba került, ahonnan csak az év utolsó harmadában tért vissza.¹¹

1945 novemberétől újra a Bethánia utazótitkára lett. Az egylet által szervezett ifjúsági konferenciákon több ezer fiatal vett részt egészen 1949-ig.¹² Ekkor a már országosan ismert Borbélyt kinevezték az Országos Református Missziói Munkaközösség evangelizáló tagjává. A Bethánia 1951-es feloszlásával átvette a Konvent, és missziói lelkésszé nevezték ki.¹³

1952-ben Nyíregyházára került segédlelkésznek Békefi Benő mellé.¹⁴ Szolgálni nem engedték, feladata a városi levéltár iratainak rendezése volt. Ez időszakban a kongruát megvonták tőle, segínyt sem kapott a család. A „bethániás” múltja miatt még a palástvesztés is szóba került, végül egyházpolitikai döntéssel elhelyezték a szabolcsi Vencsellő községbe.¹⁵

1954. február 14-én iktatták be Borbély Bélát Vencsellőn. A kezdet rendkívül nehéz volt számára, hiszen az egyházközség nem ismerte őt, teljesen új közegbe került. Tanár felesége nehezen kapott munkát, négy gyermekén kívül gondoskodnia kellett a hadiözvegy hűgáról és annak lányáról is. A szerény életviszonyt különféle segélyekkel, adományokkal élték túl.¹⁶

1956 októberében Borbély Béla aktívan nem vett részt az eseményekben, viszont a helyi kommunista pártfunkcionáriusnál tett látogatását felrótták neki csakúgy, mint a korábbi aktív bethániás szerepvállalását, ami klerikális „fenyegettségnek” számított az állambiztonságnál. Emiatt 1957 tavaszától újfent megvonták tőle a kongruát és a családi pótlékot, valamint rendőrségi felügyelet alá helyezték.¹⁷ Éveken keresztül mindig jelentkeznie kellett a rakamazi rendőrőrsön, valamint aktív megfigyelés alá is helyezték az állambiztonság részéről. A rendőrségi felügyelet 1958-ban ért véget, kongruát először 1964 karácsonyán kapott újra, míg családi pótlékot csak a következő év januárjától.¹⁸

A szorult helyzet után fokozatosan eljárt missziói szolgálatba a térség és az ország különböző részeire. Baráti összejöveteleknek és családi eseményeknek „álcázott” külső ígéhirdetések voltak ezek.¹⁹ Az egyházmegye belső feljelentés nyomán eljárást indított ellene 1966-ban a más helyeken megtartott szolgálataiért. Az egyházmegyei bíróság első fokon elmarasztalta az ügyben, de a fellebbezés utáni

¹¹ ÁBTL M-23414. „Varga Dénes” dosszié, 73.

¹² ÁBTL M-37277. „Viktor János” dosszié, 131.

¹³ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL) A/1b 58/1951. 4130/1950. számú konventi lelkészi kinevezés.

¹⁴ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban: TtREL) I. 1. c. 529. 1782/1952. számú konventi kirendelés.

¹⁵ Sipos: *Emlékezetek meg*, 7.

¹⁶ ÁBTL M-38663. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 36.

¹⁷ ÁBTL M-38365. „Fehérvári Viktor” dosszié, 4.

¹⁸ Sipos: *Emlékezetek meg*, 8.

¹⁹ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié. 118, 189–190.

másodfokú tárgyaláson felmentették. Az ügyben a vencesellői lelkész nem fogadott ügyvédet, saját magát védte a perben.²⁰

A hetvenes években országosan ismert csendes napokat szervezett Vencesellőn. Az „ifjúsági táborozásnak” hirdetett alkalmakon a fiatalok ifjúsági- és imaórákon, valamint úrvacsorákon vettek részt.²¹ A nyolcvanas években püspöki megbízásra Borbély elvállalta az Országos Iszákosmentő vezetését, 1983-tól pedig annak főtitkára lett.²² Ebben az évtizedben kezdődött el a napjainkig megtartott vajai csendes napok konferenciája is, ahol Borbély fiatalok körében tartott igehirdetést.²³

A rendszerváltás időszakában aktívan részt vett a Biblia Szövetség újjáalakításában. Evangélizáló alkalmain időnként több ezer ember is részt vett. Életének utolsó időszakában Berekfürdőn tartott lelki gondozói hetet, ahonnan hazatérve Debrecenbe, 1992. december 6-án hunyt el.²⁴ Életét mindvégig az ébredési szellemiség jellemezte, szerény életkörülményei között is segített másokon. Az ötvenes és hatvanas évek gyötrelmeit missziós szolgálattal feledtette. Jellemében mindig központi helyen állt a *Solī Deo Gloria!* jelszava.

BORBÉLY BÉLA NYUGAT-EURÓPAI PROTESTÁNS KAPCSOLATAI

A második világháborúban nyugati hadifogságba esett Borbély a bajor Thanham településre került, ahol földműves munkára osztották ki egy gazdacsaládhoz. Idővel engedélyt kért és kapott a helyi hatóságoktól, hogy a fogságban lévő magyar katonáknál lelki szolgálatot végezhesen.²⁵ Tevékenységével ismeretséget szerzett és idővel a közeli települések helyi lakosai is igényt formáltak a szolgálatára. Számos magyar és német visszaemlékezés szerint rendkívül mély benyomást keltett Borbély személyisége. Későbbi nyugati kapcsolataiban nagy jelentőséggel bírt a bő féléves külföldön töltött kényszeridőszaka, amiről az állambiztonsági jelentések is tanúsítanak.²⁶

A Bethánia Egylet utazótitkáraként még az 1940-es évek elején szoros barátságot kötött Macher Péterrel. Az egyházaskozári születésű Macher Baranya vármegyében volt a Bethánia tagja, innen a Borbélyval való ismeretsége. Családjával 1944-ben hagyta el az országot és Svájcba költözött. Zürich mellett, Stäfa városában kapott

²⁰ A teljes perről nagyon részletes jelentést adott „Szabolcsi Sándor” fedőnevű ügynök. ÁBTIL M-38663 „Szabolcsi Sándor” dosszié, 26–28, 36–39, 48–49, 5–54.

²¹ Sipos: *Emlékezzetek meg*, 9, ÁBTIL M-23414. „Varga Dénes” dosszié. 76.; BUMBERÁK Mária (szerk.): *Életinterjú Dankó Imréné sz. Mikó Margittal*, Debrecen, 2015. június – 2016. július, 44. <http://www.kre.hu/portal/index.php/kiadvanyok/életinterjuk/263-danko-imrene.html> (Letöltés: 2022. augusztus 11.)

²² TIMÁR Lajos – KÁDÁR Judit (szerk.): *Életinterjú Asztalos Zoltánnal*, Hajdúszoboszló, 2010–2013, 67. <http://www.kre.hu/portal/index.php/kiadvanyok/életinterjuk/106-asztalos-zoltan.html> (Letöltés: 2022. augusztus 11.)

²³ Sipos: *Emlékezzetek meg*, 10.

²⁴ TIREL I. 1. e. 123. (8.) 8/E/1992. sz. püspöki részvétnyilvántás Borbély Bélánénak.

²⁵ Sipos: *Emlékezzetek meg*, 5.

²⁶ ÁBTIL M-23424. „Varga Dénes” dosszié, 73.

lelkészi megbízást, ahol a helyi Bethánia mozgalomba is bekapcsolódott. Borbély Béla 1947-ben és 1967-ben (utóbb feleségével) látogatta meg,²⁷ kettejük barátsága egészen a hetvenes évekig szoros maradt, amiben közrejátszott, hogy Macher gyermekét Borbély keresztelte meg. A magyar-svájci férfi ezt meghívókkal, szállással, könyv- és folyóiratcsomagokkal, valamint anyagi juttatással „honorálta”.²⁸

Borbély – Macheren kívül – kapcsolatot tartott a svájci Rahm-házaspárral is. A hallai evangélikus lelkész Robert és felesége, Christa is gyakran küldtek Vencsellőre különböző kiadványokat.²⁹ Rahmékon kívül a – szintén hallai – Gasser család is jelentős könyvadománnyal látta el a lelkészt.³⁰ Utóbbi famíliával feltehetően Macheréken keresztül történt a kapcsolatfelvétel. Borbély 1967-es beszámolója szerint Rüti városának evangélikus gyülekezete, sőt a helyi esperes is küldött különféle német nyelvű kiadványokat a részére.³¹

Borbély külföldi kapcsolataiban primer helyet foglalt el Hollandia. Ezen összeköttetések kiindulópontja – a szerző eddigi kutatásai alapján – ez idáig ismeretlen. Ami bizonyos, hogy kapcsolatban állt Ungár Aladárral³² és Cserépi Zoltánnal az ötvenes évek második felében, akiken keresztül a holland szabad keresztyének megismerték a vencesellői lelkipásztort.³³ Egyes állambiztonsági jelentések rámutatnak, hogy a kapcsolattartásban még nagy szerepe volt Joó Sándornak,³⁴ Gyökössy Endrének³⁵ és Szabó Bélának³⁶ is. A hatvanas évektől Borbély valószínűsíthetően már önálló levelezés formájában tartotta a kapcsolatot holland ismerőseivel.³⁷

1971 januárjában – négy évvel a svájci útja után – Borbély útlevelekérelmet adott be egy hollandiai utazásra. A meghívót Jeni Poeder voorschoteni személy küldte neki.³⁸ A lelkész állítása szerint már több mint tíz éve volt aktív levelező viszony-

²⁷ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 48.

²⁸ Uo., 113.

²⁹ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 113.

³⁰ Ua.

³¹ Ua.

³² Ungár Aladár (1905, Budapest – 1970, Tuttlingen): a Krisztus-hívő zsidó mozgalom magyarországi vezetője. Ő nyitotta meg az Evangéliumi Könyvkereskedést Budapesten. A Magyarországi Szabadegyházak Szövetségének ügyvezető titkáráként is dolgozott a világháború előtt. Szerkesztője volt a Vetés és Aratás folyóiratnak. LUKÁTSI Vilma: *Igen, Atyám! Ungár Aladár élete*, Budapest, Evangéliumi Kiadó, é. n.

³³ ÁBTL M-23424. „Varga Dénes” dosszié, 128.

³⁴ Joó Sándor (1910, Kecskemét – 1970, Veszprém): református lelkipásztor. Budapest-Pasaréti Református Egyházközség megalapítója. Igehirdetései, cikkei és tanulmányai egyházi lapokban jelentek meg. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC06879/07085.htm> (Letöltés: 2022. augusztus 11.)

³⁵ Gyökössy Endre (1913, Rákospalota – 1997, Budapest): református lelkész. Pszichológusként telefonos lelki segínyt nyújtott, számos verset hagyott az utókorra az Újpesten szolgáló lelkipásztor. HIRMANN László: Gyökössy Endre, *Újpesti Hébertörténelmi Értesítő* 14(2007/2), 26–27.

³⁶ Szabó Béla (1908, Karos – 1983, Windsor): református lelkész. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szabo-bela-77CB2/> (Letöltés: 2022. augusztus 11.)

³⁷ ÁBTL M-23424. „Varga Dénes” dosszié, 128.

³⁸ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 72.

ban a holland református tisztviselővel. Kérelmét visszautasították, így Hollandiába nem utazhatott, de Poedertől nagyobb könyvmennyiséget kapott az évtizedes kapcsolat alatt.

Pontosan két évvel később az ÁEH – és az állambiztonság – figyelmeztetése után Borbély kénytelen volt levél formájában vallomást tenni, hogy kivel folytat levelezést, valamint milyen könyvek és folyóiratok vannak a birtokában, melyeket külföldről – főként Hollandiából – kapott. Ezen írás alapján csak 1972-ben nyolc különböző alkalommal fogadott holland ismerősöket, akik könyvekkel is ellátták őt.³⁹ Név szerint 1972. január 5–6-án G. J. Conk heerenveeni tanár és barátja járt nála Vencsellőn. Ezután J. N. van Loon sonnegai lelkész utazott el hozzá. Ez év júniusában G. van Kuellen emmeloordi személy látogatta meg egy rövid időre, majd szintén egy órára kereste fel Daan Felmers amstelveeni mérnök is júliusban. A hollandiai Urk településről érkezett még ez év nyarán T. Kapitein tisztviselő, aztán szeptemberben L. Hoekman és felesége. Az év utolsó harmadában még A. Saar emmeloordi garázmester, valamint a dronteni Walters család is Vencsellőre érkezett.⁴⁰ A látogatások és a levelezések intenzivitása arra enged következtetni, hogy Borbély Bélának rendkívül kiterjedt kapcsolatrendszere volt Hollandiában, ahonnan bőségesen kaphatott különféle adományokat.

A jelentések között még beazonosítható a brüsszeli Kunst házaspárral való kapcsolattartása, valamint az angliai Ron Easter orvossal folytatott levelezése.⁴¹ A kiadványok érkezéséből fakadóan Borbély kénytelen volt bevallani, hogy kapcsolatot ápolt Vietorisz Lajos kanadai református lelkésszel, akitől helyi magyar nyelvű folyóiratokat is kapott.⁴² Magyarázat nélkül került a felsorolásba az olaszországi Farfa, ahonnan Bibliák érkeztek Vencsellőre.⁴³ Feltehetően a Lazio tartományban lévő farfai bencés apátságából küldtek Borbély számára csomagokat.

Külön kiemelendő, hogy egy 1956-ban kelt állambiztonsági jelentésben hangsúlyozta az ügynök, hogy Borbély és Billy Graham amerikai evangélista között jó kapcsolat volt.⁴⁴ Mindezt bizonyítja, hogy 1977 szeptemberében Graham magyarországi tartózkodása idején a hortobágyi eseményen Borbély „hívatlanul” megjelent.⁴⁵ További amerikai kapcsolatai is lehettek a vencsellői lelképásztornak, amiről egy másik jelentés tanúskodik, miszerint az Egyesült Államokból fogadott vendégeket a parókián.⁴⁶ Azt biztosan kijelenthetjük, hogy Borbély Bélának tengerentúli levelezőpartnerei is voltak, akiktől ugyanúgy kaphatott könyveket és egyéb adományokat, mint Svájcból vagy Hollandiából.

³⁹ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 112.

⁴⁰ Uo., 111.

⁴¹ Ua.

⁴² Uo., 113.

⁴³ Ua.

⁴⁴ ÁBTL M-23414. „Varga Dénes” dosszié, 128.

⁴⁵ ÁBTL M-39217/2. „Tómpa Mihály” dosszié, 228.

⁴⁶ ÁBTL M-38663. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 358–359.

A KÖNYVEK BEHOZATALÁNAK KÜLÖNBÖZŐ MÓDSZEREI

A Borbély Béla külföldi kapcsolatain keresztül Magyarországra juttatott könyvek és folyóiratok száma – becslésem szerint – megközelítette a kétezret.⁴⁷ 1954 és 1989 között változatos összetételben, de viszonylagos folytonossággal érkeztek küldemények Vencsellőre. Az írott és az elbeszélt forrásokból kitűnik, hogy Borbély nem tartotta illegális cselekedetnek a külföldről kért és kapott könyvek behozatalát, sőt azok továbbadását sem a híveknek. Egy 1966-os állambiztonsági jelentés szerint határozottan kijelentette, hogy levelezései, külföldi kapcsolattartásai és onnan kapott küldeményei „[nem] az egyház ellen és [...] [nem] az államrendszer ellen[ében]” történtek.⁴⁸ Álláspontja szerint egyetlen ilyen cselekedete sem tekinthető „szabálytalannak” és „nem vétett az egyház és egy állam ellen” sem.⁴⁹ Ennélfogva válik érthetővé, hogy miért volt annyira „látható”, sőt nyilvánvaló ez irányú tevékenysége.

A külföldről bekerült vallásos könyvek, folyóiratok és Bibliák két különböző csoportján keresztül jutottak Magyarországra. Ellentétben a romániai helyzettel,⁵⁰ hazánkba jóval nagyobb mennyiségű külföldi (illegális) „importtermék” jutott el az államszocializmus időszakában. Borbély esetében az egyik ilyen lehetőség a nyugat-európai vendégek fogadása volt. Ezen alkalmakkor – akár csak néhány órára – „baráti” látogatásra érkeztek hozzá Hollandiából, Svájcban vagy Nyugat-Németországból.⁵¹ Ilyen látogatóból évente egy tucatnyi is megfordult a vencsellői parókián.

Ennél jóval kockázatosabb módszernek számított a postai küldés. A magyar hatóságok minden valószínűség szerint tudtak Borbély Béla külföldről kapott könyvcsomagjairól, de figyelmeztetéseken kívül⁵² – jelen ismereteink szerint – más retorziót nem kellett érte elszenvednie. A „Varga Dénes” fedőnevű ügynök jelentésében még Borbély Hegyeshalomból kapott vámértékesítését is jelentette felletéseinek.⁵³ Ugyanez a beszervezett személy „biztos információkra” alapozva írta, hogy „100-as csomagokban” érkeztek Borbélyhoz svájci és osztrák címekről feladott küldemények.⁵⁴ A postázások az IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció intézményének keretében történtek.⁵⁵ Ez az ajándék- és segélyközvetítő állami szervezet „lehetőséget” biztosított Borbélynak és külföldi ismerőseinek a csomag- és

⁴⁷ Az értéket illetően pontos adatok nem állnak rendelkezésre, viszont a visszaemlékezések, az állambiztonsági jelentések és a gávavencsellői református egyházközség irattárában talált kötetek alapján erősen feltételezhető a becsült szám.

⁴⁸ ÁBTL M-38663. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 37.

⁴⁹ Ua.

⁵⁰ L. erről részletesen KOVÁCS Balázs: Egyházi irodalom a szörfdeszkán és a vízaknán át a hívekig. Keresztyén kötetek csempészése Erdélybe a ceaușescu diktatúra időszakában Balogh Barnabás közreműködése nyomán, *Forrás* 55(2023/2), 47–49.

⁵¹ Uo., 47.; ÁBTL M-37277. „Viktor János” dosszié, 131.

⁵² ÁBTL O-13586/6. „Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyes elhárítása” dosszié, 209.

⁵³ ÁBTL M-23414. „Varga Dénes” dosszié, 128.

⁵⁴ Ua.

⁵⁵ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 96.

levélküldésre. Ennek keretében nemcsak könyvek és folyóiratok, hanem anyagi juttatások is érkeztek Vencsellőre.

Borbély Magyarországon belül is rendelkezett kapcsolatokkal, hogy hozzájusson nem hazai nyomtatásban megjelent kiadványokhoz. Erre példa Sükös Pál⁵⁶ taktabaji lelkész, aki Nyugat-Németországból kapott német nyelvű teológiai könyveket, melyeket ő maga fordított le és sokszorosított. Eredetük ismeretlen, de egy 1970-es jelentés szerint Borbély Bélához is eljutott belőlük egy példány.⁵⁷

Az eddig ismert források alapján nincs egzakt válasz arra, hogy az államhatárolom miatt „engedte” vallásos könyvek eljutasát Borbély Bélához. Mindezt úgy, hogy az ügynöki jelentések is kitérnek a külföldi kapcsolatokra, sőt a könyvek behozatalára is. A hatóságok (köztük az ÁEH) talán úgy szerették volna féken tartani Borbélyt, hogy Bibliákat és vallásos könyveket bőségesen kaphatott, viszont az egyházi vezetőségről alkotott bírálatait fokozatosan kénytelen volt visszafogni.

A BECSEMPÉSZETT IRODALOM MŰFAJI JELLEMZŐI

Borbély Béla a bő három évtized alatt legnagyobb számban Szentírást kapott nyugat-európai kapcsolatai révén, főként a hollandiai szabad keresztyéneken keresztül jutottak el Vencsellőre.⁵⁸ A csomagokban a teljes szövegeken kívül voltak Újszövetségek, valamint külön Lukács és János evangéliumok is. Ezen kiadványokból feltehetően évente 20-30 példányt⁵⁹ is kapott Borbély, melyeket aztán az istentiszteleten megkaptak a hívők. Bibliából és zsolttáros könyvekből néhány példány napjainkig megmaradt az egyházközség irattárában. Mindegyik kiadó és hely feltüntetése nélküli, de valószínűsíthetően Hollandiából származó kiadvány. Az egyik János evangéliuma kivételt képez, mivel abban feltüntették a kiadót és a kiadás helyét. Az evangéliumot St. Gallen svájci városban nyomták a winterthuri Evangélikus Európa Misszió megbízásából.⁶⁰ A Magyarországra szánt kiadásban feltüntették, hogy az „baráti szolgálat magyarok számára”.⁶¹ Ilyen kiadványból három a mai napig jó állapotban megtalálható Gávavencsellőn. Az állambiztonsági források arra is rámutatnak, hogy ezek behozatalát Borbély nem tartotta illegálisnak, hiszen hiánycikknek számított az ötvenes-hatvanas években.⁶² Összesen félezerre is tehető a Magyarországra becsempészett kötetek száma.

⁵⁶ Sükös Pál (1919, Diósgyőr – 1972, Taktabaj): teológiai tanulmányait Budapesten és Sárospatakon végezte. A borsod megyei Taktabajon rendkívül nehéz körülmények között végezte lelkészi feladatait. Könyvet írt egy nehéz sorsú pap viszontagságokkal teli életéről, amelybe több személyes vonatkozású történetet is beleszólt. L. SÜKÖS PÁL: *A keskeny úton*, Primo Kiadó, Budapest, 1990.

⁵⁷ ÁBTL O-13586/5. „Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyes elhárítása” dosszié. 505–506.

⁵⁸ ÁBTL M-23414. „Varga Dénes” dosszié, 128.

⁵⁹ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 111–113.

⁶⁰ *A Te leghűbb Barátod. János Evangéliuma* (Károlyi Gáspár fordítása), Evangélikus Európa Misszió, St. Gallen, é. n., ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 113.

⁶¹ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 113.

⁶² Uo., 108–109.

Szorosan kapcsolódik ehhez egy 1972-es jelentés, amelyben az ügynök felhívja a tartótsizt figyelmét arra, hogy Borbély „egy Biblia címet viselő, több, mint 600 oldalas könyv[höz]” is hozzájutott.⁶³ A kötet inkább egy bibliamagyarázat, amelynek szerzője a holland Gesina Ingwersen. A szerző fiataloknak írta és látta el kommentárokkal biblikus „összefoglalóját”. A jelentés egyértelműen „propagandisztikus” célúnak minősítette, mivel a magyarázatok mellett színes képeket is tartalmaz a kiadvány. Hivatalosan „Biblia magyarázatokkal és képekkel” címmel jelent meg a kötet a hollandiai Driebergenben a Bijbel-Kiosk-Vereniging kiadásában.⁶⁴ E kiadvány körül kisebb összecsordulás is történt, mivel magyarországi terjesztése során Borbély ellentételezés nélkül adta tovább a híveknek, míg Gaál István szerint pénzért kellett volna. Ebből kifolyólag a később behozottak nyitólapján ott szerepelt, hogy „ingyenes példány”.⁶⁵

Vallásos témájú könyvekből legalább három-négytucatnyi érkezett Vencsellőre. Műfajukat tekintve megtalálhatóak voltak családi regények, elbeszélések, történelmi témájú könyvek, bibliai eseményeket feldolgozó tanítások és különböző vallásos jellegű kiadványok. A legtöbbjükben a közös pontot a kiadó jelenti, mivel jelentős számban az Evangéliumi Iratmisszió nyomdájából származtak. Borbélyhoz nagyobb mennyiségben eljutottak még az Emmaus Bibliaiskola kiadványai, valamint a Magyar Szabadegyházak Tanácsának kötetei is. Ezen kiadók szándékoltan magyar nyelvű könyveket jelentettek meg, ismerve az államszocializmus vallásos irodalomhoz fűződő viszonyát. Természetesen nem kizárólag „illegálisnak szánt” kötetek érkeztek, hanem német vagy holland nyelvű, külföldön legálisan megjelenő vallásos folyóiratok vagy kiskönyvek is.⁶⁶

Az Evangéliumi Iratmisszió nyomdájából kiindulva érkeztek Vencsellőre többek között Erich Sauertől *A Megfeszített diadala*⁶⁷ és *A Hit versenypályáján*⁶⁸ című kötetek. Watchman Nee kínai keresztény szerzőtől a *Hát ezzel mi lesz?*,⁶⁹ az *Ohyanok leszünk, mint Ő*⁷⁰ és *A normális keresztény élet*⁷¹ című teológiai irányzatú regényeket kapta meg Borbély. Közkezdvelt vallásos irodalomnak számított Theodor Bovet *Felette nagy titok*⁷² és Walter Trobisch *Szerettem egy lányt*⁷³ című elbeszélő regénye is. A Biblia értelmezéséhez és megértéséhez szolgált Georg Reinhold Brinke *Elmélkedések az apostolok cselekedeteiről*,⁷⁴ valamint Alexander van Deursen *A Biblia világa*

⁶³ Uo., 110.

⁶⁴ INGWERSEN, Gesina: *Biblia magyarázatokkal és képekkel*, Driebergen. Bijbel-Kiosk-Vereniging, é. n.

⁶⁵ Uo., 1.

⁶⁶ A gávavencsellői református egyházközség irattárában talált külföldről becsempészett kötetek és folyóiratok listája, valamint az azokról készült képek megtalálhatóak a szerző archívumában.

⁶⁷ SAUER, Erich: *A Megfeszített diadala*, Evangéliumi Iratmisszió, Stuttgart, é. n.

⁶⁸ SAUER, Erich: *A Hit versenypályáján*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁶⁹ NEE, Watchman: *Hát ezzel mi lesz?*, k. n., h. n., é. n.

⁷⁰ NEE, Watchman: *Ohyanok leszünk, mint Ő*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁷¹ NEE, Watchman: *A normális keresztény élet*, k. n., h. n., é. n.

⁷² BOVET, Theodor: *Felette nagy titok*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁷³ TROBISCH, Walter: *Szerettem egy lányt*, Evangéliumi Kiadó, Budapest, é. n.

⁷⁴ BRINKE, Georg Reinhold: *Elmélkedések az apostolok cselekedeteiről*, k. n., h. n., é. n.

*képekben*⁷⁵ című kötete. Wim Malgo *József – Izrael utolsó fia*⁷⁶ című, a Biblia történetéről szóló rövid regénye szintén eljutott Vencsellőre. Érkezett még a család témaköréből Larry Christenson *A keresztyén család*⁷⁷ című regénye, továbbá tanító jelleggel Charles Willis *Unokáim szüleinek*⁷⁸ című elmélkedése is. Előbbi könyvből egy írógéppel írt, német nyelvről közvetlenül fordított, de a közreműködő megadása nélküli példány található a gávavencsellői parókián. Visszatérő szerző volt még Ole Hallesby norvég evangélikus író (*Az imádságról*),⁷⁹ Veielné Rappard Emmy svájci író (Anyánk),⁸⁰ Arthur Tappan Pierson amerikai presbiteriánus író (*Müller György*)⁸¹ és Hans Brandenburg német evangélikus teológus (*A hitélet gyermekbetegségei*)⁸² is. Az Iratmisszió nyomdájából, de Missziói Jegyzetek megnevezéssel került Borbélyhoz Samuel Jardine Áradat a kiszáradt földön (Bibliai tanítás a szent szellemről)⁸³ című teológiai jellegű regénye. Az Evangéliumi Iratmisszió kiadványai egytől egyig olyan szerzőktől származtak, akiknek műveit 1945 és 1989 között Magyarországon nem adták ki.

Az Emmaus Bibliaiskola kiadványai közül eljutott Borbélyékhoz Cyrus Ingerson Scofield amerikai teológus *Helyesen fejtegetvén az igazság beszédét*⁸⁴ című rövid teológiai értekezése. Szintén ilyen kiadású volt John Phillips *Akik az Úr Jézussal találkoztak*⁸⁵ című bibliai értelmező kiskönyve is. Az Emmaus az Evangéliumi Iratmisszió alkiadója volt, de saját megjelenéssel és külső borítóval, valamint teológiai-hitéleti jellegű kiadványaival különbözött annak alapvető jellegétől.

Külön említendő Roy Krisztina *Isten nélkül a világban*⁸⁶ című elbeszélő regénye, amely állandó „csempészeti cikk” volt Kelet-Közép-Európába.⁸⁷ Kivételes példány jutott el Vencsellőre, mivel a kötet kiadója az amerikai American Tract Society alapítvány volt. A 19. század első harmadában alapított nonprofit, evangelikál kiadótól ez az egy ismert példány, amely eljutott Magyarországra.

Borbély Béla „külföldről származó [folyóiratokkal is] bőven el [volt] látva” – olvasható egy 1972-es állambiztonsági jelentésben.⁸⁸ A külföldi kiadású folyóiratok terén elsőként megemlíthető az Evangéliumi Iratmisszió által magyar nyelven

⁷⁵ VAN DEURSEN, Alexander: *A Biblia világa képekben*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁷⁶ MALGO, Wim: *József – Izrael utolsó fia. Krisztusra utaló gondolatok József történetében*, Evangéliumi Kiadó, h. n., k. n.

⁷⁷ CHRISTENSON, Larry: *A keresztyén család*, k. n., h. n., é. n.

⁷⁸ WILLIS, Charles: *Unokáim szüleinek*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁷⁹ HALLESBEY, Ole: *Az imádságról*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁸⁰ RAPPARD EMMY, Veielné: *Anyánk*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁸¹ PIERSON, Arthur Tappan: *Müller György*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁸² BRANDENBURG, Hans: *A hitélet gyermekbetegségei*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁸³ JARDINE, Samuel: *Áradat a kiszáradt földön. Bibliai tanítás a szent szellemről*, Evangéliumi Kiadó, h. n., é. n.

⁸⁴ SCOFIELD, Cyrus Ingerson: *Helyesen fejtegetvén az igazság beszédét*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

⁸⁵ PHILLIPS, John: *Akik az Úr Jézussal találkoztak*, Evangéliumi Kiadó, h. n., é. n.

⁸⁶ ROY, Christina: *Isten nélkül a világban*, American Tract Society. New York, é. n.

⁸⁷ KOVÁCS: *Egyházi irodalom a szörfészékán*, 48.

⁸⁸ ÁBTL M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié, 108.

kiadott *Vetés és Aratás* című keresztyén kéthavi lap.⁸⁹ Emellett szintén a kiadótól származott a német nyelvű *In die Welt, für die Welt* című havi megjelenésű missziói füzet. Ezt Wuppertalban jelentették meg, szemben a többi Iratmissziós anyaggal, melyeket Stuttgartban nyomtak.⁹⁰

Vencsellőre a tengerentúlról is érkezett vallásos kiadvány, a New Life Canada által kiadott *Csendes percek* a Kanadába emigrált Vietorisz Lajos református lelkész által jutott el Borbélyhoz.⁹¹ A kiadvány a kanadai protestáns magyarság lapja volt, amelyben imádságok mellett különböző keresztyéni ihletettséggű szövegek jelentek meg.

A svájci kapcsolatok révén eljutottak a vencsellői lelkészhez a Ländliben a Diakonissen-Mutterhaus által megjelentetett kiadványok is. Ettől a kiadótól különböző évkönyvek, evangelizációs lapok és röplapok érkeztek Magyarországra. A Diakonissza Otthon lapjait Borbély jó barátja, Macher Péter küldte el rendszeresen, aki ezen kívül még a Svájcban megjelenő, német nyelvű *Lösung*ot is gyakorta posztázta.⁹²

A fentebb felsorolt kötetek és folyóiratok feltehetően csak egy részét képezik annak az egésznek, amit nyugat-európai protestáns hívek Magyarországra csempésztek Borbély Bélához. Egy a vencsellői lelkészt jól ismerő visszaemlékezés szerint „Borbély Béla [...] tudta, honnan kell megrendelni [a könyveket és a folyóiratokat], és akkor ott nálunk le volt téve, aki kért, az megkapta”.⁹³ Röviden summázva ilyen „csempésző” és „terjesztő” munka folyt könyvek terén Vencsellőn a negyvenes évek végétől egészen a nyolcvanas évekig.

ÖSSZEGZÉS

Zárásként mindenképp kiemelendő, hogy a tanulmány nem törekedett minden olyan kötet említésére és bemutatására, amelyről feltételezhető, hogy eljutott Borbély Bélához. Mindez azért sem célszerű, mert a kötetek esetében többször csak „lerakóhelyként” szolgált a vencsellői parókia. A kutatás során bebizonyosodott, hogy rendkívül kiterjedt „hálózatként” működött Borbély külföldi kapcsolatrendszere. Ebben nagy szerepe volt a személyéhez fűződő pozitív megítéléseknek, nem mellesleg pedig az ötvenes-hatvanas években elszenvedett anyagi és lelki megpróbáltatásainak is. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az állami szervek teljes mértékben tudatában voltak könyvekkel és folyóiratokkal való „üzérkedésének”. A kérdés – biztos források hiányában – még mindig nyitott, hogy miért nem akadályozta meg a rendőrség vagy a vámhatóság a külföldi csomagok beérkezését Magyarországra. Borbély oldaláról nézve egyértelmű, hogy ő maga nem tekintett a levelezéseire és könyvkéréseire jogellenes vagy jogsértő magatartásként. Számára ez egy alapvető lelki igény ki-

⁸⁹ Uo., 112.

⁹⁰ Ua.

⁹¹ Uo., 113.

⁹² Ua.

⁹³ *Életinterjú Dankó Imréné sz. Mikó Margittal*, 44.

elégítése volt, amivel magának és sok száz ismerősének, rokonának és a híveknek okozott feltételezhetően örömet a könyvek által.

Külön szükséges szólni arról, hogy a példányok egy bizonyos része jó állapotban megmaradt a gávavencsellői egyházközség templomának irattárában. Ezen forrásértékkel bíró kötetek hasznos kiindulópontját adták a tanulmánynak, amiért külön köszönettel tartozom Veres Péter gávavencsellői lelképásztornak.

A kutatás további irányaihoz még támpontot adhatnak Borbély Béla leszármazottainak visszaemlékezései, illetve egy-egy olyan személy, akihez eljutott néhány példány a külföldről becsempészett könyvekből. Ezen várható kiegészítések – reményeim szerint – a doktori disszertáció Borbély Béláról szóló fejezetéhez fognak tartalmilag hozzáadni.

FORRÁSJEGYZÉK

Levéltári forrás

Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

M-23414. „Varga Dénes” dosszié

M-37277. „Viktor János” dosszié

M-38365. „Fehérvári Viktor” dosszié

M-38663. „Szabolcsi Sándor” dosszié

M-38663/1. „Szabolcsi Sándor” dosszié

M-39217/2. „Tompai Mihály” dosszié

O-13586/5. „Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyes elhárítása” dosszié

O-13586/6. „Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyes elhárítása” dosszié

Dunántúli Református Egyházkerület Ráday Levéltára

A/1b 58/1951. 4130/1950. számú konventi lelkési kinevezés

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

I. 1. c. 529. 1782/1952. számú konventi kirendelés

I. 1. e. 123. (8.) 8/E/1992. számú püspöki részvétnyilvánítás Borbély Bélánénak

Interjúk

BUMBERÁK Mária (szerk.): *Életinterjú Dankó Imréné sz. Mikó Margittal*, Debrecen, 2015. június – 2016. július, <http://www.kre.hu/portal/index.php/kiadvanyok/életinterjuk/263-danko-imrene.html> (Letöltés: 2022. augusztus. 11.)

TÍMÁR Lajos – KÁDÁR Judit (szerk.): *Életinterjú Asztalos Zoltánnal*, Hajdúszoboszló, 2010–2013, <http://www.kre.hu/portal/index.php/kiadvanyok/életinterjuk/106-asztalos-zoltan.html> (Letöltés: 2022. augusztus 11.)

Beazonosításra került csempészett kötetek

- A Te legműbb Barátod. János Evangéliuma* (Károlyi Gáspár fordítása), Evangélikus Európa Misszió, St. Gallen, é. n.
- BOVET, Theodor: *Felette nagy titok*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- BRANDENBURG, Hans: *A hitélet gyermekbetegségei*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- BRINKE, Georg Reinhold: *Elmélkedések az apostolok cselekedeteiről*, k. n., h. n., é. n.
- CHRISTENSON, Larry: *A keresztyén család*, k. n., h. n., é. n.
- HALLESBEY, Ole: *Az imádságról*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- INGWERSEN, Gesina: *Biblia magyarázatokkal és képekkel*, Driebergen, Bijbel-Kiosk-Vereniging, é. n.
- JARDINE, Samuel: *Áradat a kiszáradt földön. Bibliai tanítás a szent szellemről*, Evangéliumi Kiadó, h. n., é. n.
- MALGO, Wim: *József – Izrael utolsó fia. Krisztusra utaló gondolatok József történetében*, Evangéliumi Kiadó, h. n., é. n.
- NEE, Watchman: *A normális keresztyén élet*, k. n., h. n., é. n.
- NEE, Watchman: *Hát ezzel mi lesz?*, k. n., h. n., é. n.
- NEE, Watchman: *Olyanok leszünk, mint Ő*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- PHILLIPS, John: *Akik az Úr Jézussal találkoztak*, Evangéliumi Kiadó, h. n., é. n.
- PIERSON, Arthur Tappan: *Müller György*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- RAPPARD EMMY, Vielné: *Anyánk*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- ROY, Christina: *Isten nélkül a világban*, American Tract Society, New York, é. n.
- SAUER, Erich: *A Hit versenypályáján*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- SAUER, Erich: *A Megfeszített diadala. Újszövetségi üdvtörténet*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- SCOFIELD, Cyrus Ingerson: *Helyesen fejtegetvén az igazság beszédét*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- TROBISCH, Walter: *Szerettem egy lányt*, Evangéliumi Kiadó, Budapest, é. n.
- VAN DEURSEN, Alexander: *A Biblia világa képekben*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.
- WILLIS, Charles: *Unokáim szüleinek*, Evangéliumi Iratmisszió, h. n., é. n.

ABSTRACT

Balázs Kovács: Religious Literature from Abroad in the Life of the Former Pastor Béla Borbély from Vencsellő

Nowadays, the behavioural history of church people (mainly pastors) in the socialist period has become an increasingly important field of research. Open and passive resistance have become collision points. In Hungary, the regime between 1945 and 1989 was openly anti-church, which made it extremely difficult to publish religious books and magazines. As a result of this, it became a common practice to smuggle religious literature in the country from Western Europe. German, Swiss, Dutch and Austrian Protestants were partners in this endeavour, and in addition to the donation of a rich book collection, they also supported the Hungarian pastors in a miserable situation with financial benefits. Thanks to his foreign connections, the late pastor Béla Borbély from Vencsellő, stood out concerning book packages he received from Western Europe. During his nearly four decades of pastoring, he received approximately 2,000 books and magazines from abroad. With all this, he helped the church members to read forbidden religious literature, which also strengthened their own community. This study presents the books and magazines Borbély brought to Hungary, as well as the persons who participated in smuggling.

Keywords: religious literature, pastoral behaviors, Reformed Church, smuggling of prohibited books, Béla Borbély